

A tatár hajtsa el robogó ménesed,
A dög emészsze meg gulyabeli marhád,
Az árviz hordja el szép szántó földeid,
Az iszap öntse be kaszáló réteid!

Az ökör a földet nem magának szántja;
Az asszony a lányát nem magának szánja,
Szépen felneveli, más kézre eresztí,
De szép szemmel nézi, ha ura szereti
Mással töltötted el szép ifjúságodat,
Velem töltötted el búdat bánatodat.

TURCSÁNYI ANDOR.

Helynevek.

(Veszprém megyében, Bakonyban s a tési határban.)

1. Setét horog (horog = mély völgy).	10. Szunyog árok.
2. Izma kő (egy szikla.)	11. Móroc (sziklás bércz szép kilátással).
3. Izma völgy.	12. Hársás völgy.
4. Lambert liget.	13. Hosszú bércz.
5. Tamás liget.	14. Kálista (itatasra használt tó, hol az eső összefut s megáll).
6. Csepegő árok.	15. Buri csapás (egy ember-lábnyom a mészkőben.)
7. Nyavalyás liget.	
8. Hegyes berek.	
9. Gáborján völgy.	

TURCSÁNYI.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.**Bartzafulvi Szabó Dávid:** Szigvart' Klastromi Története. Pos. 1787.**Szótár: Dictionarium.**

- *Iromány*: irni való dolog; *iróvány*: irott dolog; *jegyveszmény*: jegyezni való, *-svény*: jegyzett dolog; *képzvény*, *képzelvény*: képzett, képzelt dolog; *költevény*: poëma; *következővény*; *nyomtatmány*, *nyomtatvány*.
írás: scribe.
játtábor: lóger; *-os* lógeréz.
— *jelenet*: előállása v. jelenése a dolognak.
105. *karék*: katédra; *kiadék*: editio libri; *köték*: compactura.
kápráddza: phantasia a muzsikusoknál.
— *keleugye*: mit a leánynak adnak, mikor kiházásítják (mitgift).
kerekesdi: kerék formán eső játék; *kettősdí* (duett); v. ö. *aprósdí*.
kormánynok: gubernator; *orvonok*: archiater.
110. *költémség*: poësis, *kötémség*: poësis ligans; *írám-ság*: orthographia; *nyelvémség*: grammatica; *költémes* stb.
köröte: periodus; *körön-göte*: hosszabbacskán

- nyúló kerekded forma beszéd.
- körrek* : figura mathematica ; *-el*.
- közbönök* : közbenjáró ; *közbönnet* ; *közbönöl* : közbenjár.
- közlönök* : referendárius ; *közlönnet* : referáda ; *közlönöl* : referádát teszen.
115. *közömb* : indifferens quid ;
— *-ös* ; *-össég* ; *-etség*.
közömeny : pragma, negotium publicum ; *-es* : pragmaticus ; *-es erevítés* pr. sanctio ; *tanúmány* : documentum.
közület : area (terület) ; szürkület.
— *küllő* : radius circuli ; *küüllő* diameter ; *popont* : colon.
labanc : gyalog katona ; *lovanc* : lovas k.
120. *lakkormány* : politia ; *-os* : politicus ; *lakállodatom* : status politicus ; *laktag* : civis ; *lakos* : incola.
laplag : egy árkus papiros *laplika* ; »pántlika, németesen.«
— *láthatár* : horizon.
‡ *leble* : aura, szellő.
125. *levegő* : aër, levegőég.
leveles : briefträger.
‡ *levelész* : postamester.
lible : (ma *uszony*).
magong : egyedül folyó hang, solo a muzsikusoknál ; *-os*, *-os* játék.
130. *másadlós* : kontrás.
másadló percenet : minutum secundum.
- melles* : parallelat (läuft parallel) ; *-ő* parallelus ; *-et* (egyközúség).
- *meneszt* : expedit ; *-ész* : expeditor ; *-ő* expediens.
menyegle : epithalamium, lakadalmi vers.
135. *mindnyájos* : generalis (általános) mn. ; *nehányos* : particularis.
— *minta* : norma ; *mustra*.
mísész : plebanus.
mondol : orat, perorat ; *-at* : oratio.
muzsikösszöng : (összhangzat, akkord) ; *-ösdí* : concert.
140. *művész* : opifex ; *rész* stb.
nagyság : mágnás.
— *napár* : kalendárium.
negyedlő : quadrans astronomicus.
nézeg : (nézdel, nézdegél) ; *görögdőg* . -
145. *nyeréndemény* : ez után nyerni való dolog.
nyillám : radius reflexus. nyíl módjára visszapatant sugár ; *-lik* egyenesen visszapatant.
nyomtápta : typus, a ki-metszett bötű.
nyítsza : accentus ; *nyútszámság* : prosodia.
okumlász : spion.
150. *ocsom* : profanum quid ; *ocsmos* : profanus ; *ocsmosít* : profanat.
oronna : ironia.
ójalom : clientela ; *ójalonc* cliens.
— *önkéntes* : spontaneus ; *önkéntesség*.

- önnöngös*: vocalis; *összön-gös* consonans; *összön-gös*: consonat.
155. *összövezet*: relatio, egy dolognak másra való tekintete.
- örme*: órallás; *örmész*: strázsán vigyázó személy; *belörmész*: lajbgárdista.
- párállag*: atmosphaera.
- rekesz*: parenthesis.
- rentze*: registrum; *rentzél*: registrál; *rentzész*: registrator.
160. *rotokoly*: protocollum; *rotoklyász*: protocollista.
- rontsárd*: artillerie.
- serde*: svadron; *serdés kapitány*.
- szabda*: regula; *szabdátlan*.
- *szakma*: fakultás.
165. *szalavár, da*: asylum.
- százszaka*: saeculum.
- ↳ *személynök*: Personalis.
- szemlecső*: tubus opticus.
- *szempont*: visus punctum.
170. *szenyv*: szenyvedés rosz magyarsággal.
- szerelmész*: szerelmeskedő személy.
- *szerep*: (rolle).
- szerintes*: reguláris, szab-dás; *szerintetlen*.
- szerőce*: minden apróbb szerszám.
175. *széljeles*: dissolutus; *szél-jelez*.
- szomszutolsó*: utolsó előtt való.
- szonyorog*: fájdalmak közt magában vesződik.
- szorgond*: cura; *os*; *-os-kodik*.
- szószang*: nótabeli hang; *-os*: danol.
180. *szörmény*: fatum; *-es*: fatalis.
- szövőtös*: ötögetve szó.
- ↳ *szünnep*: vakáció.
- szűsző*: matrikula.
- ↳ *talaly*: ház alja, pádimentom.
185. *talánta*: bizonytalan történet vagy eset.
- ↳ *tanoda*: kisebb iskola, melyben csak a logikáig tanítanak; *tanodalom*: nagyobb iskola, melyben a feljebb való tudományokat tanítják.
- tanácsnok*: consiliarius.
- taralla*: trio (a muzsikusoknál).
- ↳ *tábornok*: feldmarschall.
190. *teljedelem*: plenipotencia; *teljedelmes*: plenipoten-ciárius.
- temencse*: testamentum; *-csél*: testál; *-csétlenül*: ab intestato.
- terime*: volumen (a fizikában).
- testinda*: ín s muszkulus a testben.
- tetszice*: gusztus.
195. *tétalap*: parallelepipedum.
- ↳ *títoknok*: szekretárius.
- ↳ *torz*: truce.
- ↳ *tömör*: regiment; *-nök*: egy regimentnek a feje.
- tündérc*: spectrum.
200. *tiündögdécsel*: (pl. a harmat).
- *tiümeny*: phaenomenum.

- türemess*: mártír.
 — *ujjonc*: tiro.
uszszárnny: halnak a szárnya.
 205. *utániradék*: postscriptum.
 — *ügyész*: prókátor.
üszkeleg: tüzokádóhegy.
 — *vallomás*: confessio v. g. Augustana.
vágcsó: komma.
 210. *vetemény*: minden vetni való.
vezéd: kommandó; *-es*; kommandéroz; *-es*.
- viárda*: exercitus.
vigallica: allegró.
villáng: mennykő; *-ol*.
 215. *vimály*: (derű) serenum, a homálynak tétetik ellenébe; *-os*; *-osodik*; *-ság*: serenitas.
 — *vita*: attak; *vitáz*: attakéroz; *vitány*: eques.
vonadék: egy vonás.
zuhajda: parforcejagd; zuhajdász *).

Dugonics azt mondja „Etelkájában“: „BSzD. úrnak Szivártjában . . . ujonnan készült szavait . . . darabosságokat jó szívvel mentegettem. Sőt: ötöt ösztönözöm: folytassa a munkát; és a Magyar Tárházat ezután is gazdagítsa illetén gyöngyeivel.“ Kazinczy meg a Magyar Muzeumban ezt mondja BSzD-ről: „Románt fordítani s a gyönyörűségekre szolgáló dolgokat is idétlen nevekkal mocskolni el megengedhetetlen vakmerőség.“

S Kazinczynak igaza van. Bartzafalvi számára a magyar nyelvnek nincs, nem lesz dicsérő szava soha. Ha nyelvünk annyira elfajult, azt legnagyobbbész az ő szerencsétlen szóalkotásának köszönhetjük. A nyelv törvényeinek arczúl-csapásával faragni, ha mindjárt hiányzó, szükséges szokat is, hogy Kazinczyval szóljunk, megengedhetetlen vakmerőség, megbocsáthatatlan vétség.

De lássuk, minő eljárást követett szóalkotásaiban.

Bartzafalvi képzéseinek nagy része az analogiákra készült. Láta két három példán, hogy ilyen vagy amolyan *v é g z e t* mellett ilyen vagy amolyan értelmű a szó; mi természetesb, mint hogy *h a s o n l ó v é g ű* legyen azon szó, melynek hasonló értelmét akarunk tulajdonítani; ha *kell-em* (-es) az a mi kell (tetszik), nemde

*) Pótlándók: a 13. számhoz *külváros*; 15. *istenédmény*: theologia; 26. *jövendédelem*: a jövendők öszvesége, *multodalom*, *királyodalom*, *közön-ségedelem*, *muzsikodalom*, *műrvödelem* stb. 56. *tanálló*: tanítóház; 59. *szá-nyongora*: flügel (zongora), *tollongora* spinéti (hangszer); 69. *mündeménye-delem*: universitás; *okodalom*: akadémia; *társadalom*: collegium, *vetemé-nyedelem*: seminarium; 74. *szomoróca*: mesto; 82. *körönce*: kurrens, *men-tence*: kvietánca, *oldonca*: bünbocsátó levél; *rekence*: classis. — 23. *-sz* h. olvasd: *-oz* (borékoz.)

hogy oly *cselel*-ekedet), a mely tetszik, *cselel-em*; ha *tan*-ol-ból lesz *tan-ács*, *fogl*-al-ból lesz *fogl-ács*; ha *besz*-élből *besz-éd*, úgy *vez*-érl-ből *vez-éd*; ha *labanc* (BSzD szerint) lábön járó katona, a lovon járó lesz *lovanc*. Szembetűnő ezen szóképzési irány a következő szóknál: *enyheges* (vörhenyeges), alap (*alpot* — *talp*), *barándok* és *magándok* (zarándok), *erevit* (erő — *me-revit*: *merő*), *fúvora*, *zongora* (talán *tombora* *), *haladicsom* (paradicsom), *hínál* (kínál), *imáncsi* (kiváncsi), *imánk* (falánk), *lovanc* (labanc), *laplika* (pántlika), *nyillám* (villám), *szünnep* (ünnep), *tiünderc* (talán *liderc*), *vimály* (homály).

Szavainak nagy része úgy látszik, a szóképzés rendes útján: többől képzők segítségével támadott, sőt mintha sokszor már meglevő szóból vonta volna el a szükséges szótöket **. De az előbbieknél nyomán hajlandó vagyok efféle képzéseit is hasonló remiszcentiákból, más szóalakokra való visszaemlékezésből magyarázni; mert a látszólagos elvonások is önkényes nyirbálásoknak bizonyulnak, ha tekintetbe vesszük az ilyeneket: *diadász* (diadal), *tábnok* (tábla), *menyegle* (menyegző), *szörmény* (szörnyű), *serde* (sereg) stb. Ilyen öntudatosnak látszó (s részben valóban öntudatos ***) képzések pl. ezek: *bizottalom*, *bölcselkédmény*, *bérledelem*, *biromány* *birovány*, *iromány* *irovány*, *evemény*, *költevény*, *következővény*, *nyomatmány*, *veteemény*, *császárodalom*, *népségedelem*, stb., *dallica*, stb., *gyűjtékeny*, *hívnök*, *tábornok*, stb., *ifjunc*, *ujunc*, stb., *iralló*, stb., *irász*, *misész*, stb. (Néha ragos szókat told meg képzővel: *helybenes*, *közbenök* = *közbe* + *nök*.)

Némely fogalmak kifejezésére idegen szóknak iparkodik magyar alakot adni. A magyar szók elejükön nem tűrnek két mássalhangzót; azért mondunk *strang*, *stall*, *Stefan* helyett *istrángot*, *istállót*, *Estvánt*, — és azért mondja BSzD. azt, a mit ma irányunk nevezünk, *estély*-nek: *stylus*. Ugyanez okból lesz nála *protokoll*-ból *rotokoly*. *Ecloga* nála *galgala*, *gerundium* *garonda*, *ironia* *oronna*.

Néha azon fogással él, hogy kölcsönzött szóknak magyar etymológiát ad; így eredeti *diadémát* *diadal*-tól, *labanc*-ot *láb*-tól. És alkot kölcsönzőkhöz hasonló hangzásúakat, hogy köny-

*) Kis, szájhoz való hangszer.

**) Így: *gémberes* (gémberedik), *cím* (czímer), *cselem* (cselekszik), *fintorna* (fintorit), *hemzserde* (hemzseg), *hőmp* (hőmpörög), *ima* (imádkozik), *leble* (lebeg), *szenyv* (szenved), *talaly* (talp), *vezéd* (vezérl), *vita* (vitat).

***) Megkülönbözteti pl. határozottan a *mány* *mény*-t a *vány* *vény*-től. (V. ö. 101. sz.), az egyszerű *mény* képzőtől (nyer(e)mény) a jövő jelentményű *end-e-mény*-t (nyer-endemény).

Szelenc
v. *claw*-
dia?

nyebben legyenek elfogadhatók; így: *torz*: trutz, *hitelence*: kredencionális, *mentence*: kvietancia.

A szóképzés legártatlanabb módja az összetétel*); és itt BSzD. legszerencsésebb. Összerak: 1) főnevet főnévvel, pl. *csontvász*, *faboglya*, *naptár*, *szempont*, *testinda*; 2) igét névvel (ez, mellesleg mondva, németes; mert „esslöffel“ nekünk *evőkanál*, „schreibfeder“ *írótoll*): *állág*, *írág* (az állóknak, írásnak egy ága, sora), *időmérőcső*, *láthatár*, *uszsárny*; 3) igét igével; *szövőtőz* (sző + őt, ölt); 4) viszonyszót névvel: *utáníradék*. Néhol az összetételt hosszúnak találva, az első rész végét s az utórész elejét megnyírta: *emlé(kező)(e)het)ség*, *diad(al-aj)ándék*, *diad(almib)álvány*, *egyen(lő-sz)eglet* *ess(ő)ernyő*, *szomsz(éd)utolsó*, *szor(gal-mas)gond*, *vil(lám)láng*,

Nevezetes még a *popont* s *kükiüllő* szók képzése, melyek kettőztetésen s csonkuláson alapszanak: *pont-pont* = *po-pont* (kettős pont), *kiüllő-kiüllő* = *kü-kiüllő* (kettős kiüllő).

Némelyeknek analogiája ismeretlen előttem; ilyenek: *bőrönde* (bőr és?), *ermec* (erő és?), *fargonya* (far és?), *nyomtápta* (nyomtató kapta?), *rentze* sat.

Hogy mennyire a szeszély (mások széphangzatnak, tetszetőségnek nevezik) volt nálunk irányadó az új szavak elfogadásában, tehát készítésében is, tanúskodnak a következő tények.

1. A Bartzafalvi ajánlotta vagy alkotta szók közül, noha képzésök helyes s értelmök is megfelelő, nem fogadtuk el, hanem helyteleneket vettünk helyökbe: *elsőség* (primas) új szótárainkban: *előr*, *áldur*, *áldor*; *ügyész* ma *ügyvéd*, *hajtogat* ma *ragoz*, *rekesz* ma *sárjel*.

2-or. Az ugyanegy képzővel vagy egy analogiára készült szók közül egyet-kettőt elfogadtunk, többet nem, ilyenek: *pamlag* a »gyepleg s laplag« ellenében; *tanácsnok*, *személynök* (personális), *tábornok*, a »kormánynok, orvonok« e.; *szakma* örme, *szerep* emlep, *tömkeleg* üszkeleg, *hágcsó* vágcsó, *szenyv* hömp, *terime* erime sat. ellenében.

3-or. Rosz helyett rosszabbat csináltunk: *istenédmény*: egélytan, *veteményedelem*: növelde, *mentence*: nyugta sat.

4-er. Csekély alaki vagy értelmi változatban ma is divatosak: *fuvora*: fuvola, *tömör* (regement): masszív, *miség*: lelkész.

STEINER ZSIGMOND.

*) Csakhogy itt is tekintetbe kell vennünk, hogy a hosszas összetételek nem magyarosak.